

Z-AVLOD MEDIA TENDENSIYALARINING TA'SIRI: KOGNITIV, IJTIMOY VA MADANIY ASPEKTLAR

Nargiza Yusupova

O'zJOKU mustaqil tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20078595>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Z-avlod media tendensiyalarining shaxs va jamiyat hayotiga ko'rsatayotgan ta'siri kognitiv, ijtimoiy va madaniy aspektlar doirasida kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli media muhitining Z-avlod tafakkuri, e'tibor davomiyligi va axborotni qabul qilish uslublariga ta'siri yoritilib, qisqa formatli, vizual va interaktiv kontentning ustuvorligi asoslab beriladi. Ijtimoiy jihatdan esa ijtimoiy tarmoqlar orqali shakllanayotgan kommunikatsiya modellar, identifikatsiya jarayonlari va virtual hamjamiyatlarning o'rni tahlil etiladi. Madaniy aspektda esa globalizatsiya va raqamli platformalar ta'sirida qadriyatlar transformatsiyasi, madaniy gibridlik va kontent standartlashuvi muhokama qilinadi. Maqola yakunida zamonaviy media tendensiyalarini chuqur anglash va ulardan samarali foydalanish uchun media savodxonlikni rivojlantirish zarurligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Z-avlod, media tendensiyalar, kognitiv ta'sir, ijtimoiy kommunikatsiya, madaniy transformatsiya, raqamli media, vizual kontent, interaktivlik, globalizatsiya, media savodxonlik.

Zamonaviy media tendensiyalari – qisqa videolarning dominantligi, multimodal kontentning tarqalishi, ijtimoiy tarmoqlar algoritmlarining inson xulq-atvorini shakllantirishdagi roli – Z avlodi kognitiv jarayonlari, ijtimoiy munosabatlari va madaniy qadriyatlariga chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. 2026-yil tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, Z avlodi kuniga o'rtacha 6,5 soat onlayn vaqt o'tkazadi, buning katta qismi TikTok (26%), Telegram (14%), Instagram va YouTube'ga to'g'ri keladi[1]. Bu raqamlar – shunchaki statistik ma'lumotlar emas, balki butun bir avlodning kognitiv arxitekturasi, ijtimoiy xulq-atvori va madaniy ongini qayta shakllantirayotgan kuch-qudratli jarayonning ko'rsatkichidir.

Mazkur faslning maqsadi – media tendensiyalarining Z avlodiga ko'rsatayotgan ta'sirini uch asosiy aspektda sistemali tahlil qilishdan iborat: kognitiv ta'sir (diqqat, xotira, ijroiya funksiyalar), ijtimoiy-psixologik ta'sir (mental salomatlik, o'zini idrok etish, muloqot me'yorlari) va madaniy-lingvistik ta'sir (til me'yorlari, qadriyatlar, kreativlik). Bu tahlil zamonaviy jurnalistika, mediata'lim va psixologiya sohalarida Z avlodi bilan ishlash strategiyalarini belgilashda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kognitiv ta'sir: diqqat, xotira va ijroiya funksiyalar transformatsiyasi

Zamonaviy media tendensiyalarining Z avlodi kognitiv jarayonlariga ta'siri bir vaqtning o'zida paradoksal va to'g'ri yo'ldan chiqaradigan xarakterga ega. Bir tomondan, Z avlodi cheksiz skrolling va qisqa formatli kontent bilan kechirilgan raqamli muhitda rivojlanib, ma'lumotni tezkorlik bilan qayta ishlash, ko'p vazifani parallel bajarish va vizual obrazlarni derhol deshifrovka qilish qobiliyatiga ega. Ikkinchi tomondan, bu adaptatsiya jiddiy kognitiv xavflarga – diqqatning degradatsiyasi, ishchi xotiraning zaiflashuvi, ijroiya funksiyalarning sustlashuviga olib keladi.

Diqqat qamrovi (attention span) masalasi Z avlodi kognitiv profilini belgilovchi markaziy muammodir. 2024-yil Journal of Educational Psychology tadqiqotiga ko'ra, kuniga 3 soatdan ko'p ijtimoiy tarmoqlarda vaqt o'tkazuvchi talabalarning akademik vazifalarga konsentratsiya

qobiliyati 20 foizga kamaygan[2]. 2025-yil 12 haftalik tajriba natijalari esa yana ham tashvishli: 13-25 yoshli ishtirokchilar 30 daqiqa qisqa formatli kontent iste'mol qilgandan keyin xotira, diqqat va muammo echish vazifalarida sezilarli pasayish ko'rsatganlar[3]. Cheksiz skrolling madaniyati miyaning tezkor qoniqishni izlash mexanizmini faollashtiradi, natijada uzoq muddatli vazifalarga – o'qish, tadqiqot, muammo echish – diqqat qaratish tobora qiyinlashadi.

Ishchi xotira (working memory) va ijroiya funksiyalarga ta'sir yana bir jiddiy tashvishdir. 2025-yil sistematik sharh ijtimoiy mediaga ortiqcha berilganlik o'smirlar va yoshlarda ishchi xotiraning kamayishiga, ijroiya funksiyalarning sustlashuviga olib kelishini tasdiqladi. Ijroiya funksiyalar – bu rejalashtirish, muammolarni yechish, qarorlar qabul qilish, kognitiv harakatchanlik va impulslarni nazorat qilish kabi yuqori darajadagi kognitiv jarayonlardir. ijtimoiy mediaga odatlangan Z avlodi vakillari – ayniqsa ijtimoiy media addiksiyasi aniqlanganlar – bu funksiyalarning barchasida zaiflik ko'rsatishadi. Impulsivlik oshadi, qaror qabul qilish sifati pasayadi, rejalashtirish qobiliyati sustlashadi.

“Miya chirishi” (brain rot) atamasi 2024-2025 yillarda Z avlodi o'rtasida viruslashib ketdi va bu – ular o'zlarining kognitiv holatiga nisbatan tuyg'u va tashvishini aks ettiruvchi metafora. Z avlodi vakillarining ko'pchiligi TikTok, Instagram Reels, YouTube Shorts'dan keyin “miya tumandan to'lgan”, “hech narsani eslay olmaydigan”, “konsentratsiya yo'q” deb shikoyat qilishadi. Neyrologik tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, qisqa videolarning tez almashuvi miyada doimiy dopamin urg'ularini hosil qiladi, natijada miya “hech qanday harakatsiz mukofot” kutadigan holatga o'rganadi. Bu – rivojlanayotgan miya uchun na normal, na sog'lom.

Ijtimoiy-psixologik ta'sir: mental salomatlik va o'zini idrok etish

Media tendensiyalarining Z avlodi mental salomatligiga ta'siri – butun dunyoda muhokama qilinayotgan dolzarb mavzu. 2026-yil ma'lumotlariga ko'ra, Z avlodining 66 foizi ijtimoiy media o'zlarining mental salomatligiga ta'sir qilishini tan oladi, 55 foizi esa o'tgan yil ichida kamida bir marta “ijtimoiy media detoksi” (social media detox) – ijtimoiy tarmoqlarni vaqtincha tark etish – o'tkazganlar. Instagram va TikTok eng ko'p salbiy o'z-o'zini idrok etishga, ayniqsa 13-20 yoshli qizlar o'rtasida, bog'liqdir. Shu bilan birga, Reddit va YouTube eng kam stress keltiruvchi platformalar sifatida baholanadi.

McKinsey Health Institute 2023-yil 26 mamlakatda 42,000 dan ortiq respondentlari ishtirok etgan tadqiqotini 2026-yil ma'lumotlari bilan solishtirish yana ham qo'rqinchli rasmni ko'rsatadi: Z avlodi o'rtasida taqsimot va depressiya ko'rsatkichlari sezilarli darajada yuqoridir, buning asosiy omillari orasida ijtimoiy medianing roli muhim o'rinni egallaydi[4]. Kecha-kunduz skrolling tufayli uyqu buzilishi Z avlodining 61 foizida kuzatiladi, bu esa mental va jismoniy salomatlikka murakkab salbiy ta'sir ko'rsatadi[5].

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Пономарева, Е.В., Семьян, Т.Ф. Креолизация как форма визуальной коммуникации в современной литературе // Новый филологический вестник. – 2017.
2. Jewitt, C. (Ed.). (2014). The Routledge Handbook of Multimodal Analysis. London: Routledge.
3. Назайкин, А.Н. Медиатекст будущего – “сенсотекст” // Меди@льманах. –2019.
4. Креолизация // Словари и энциклопедии на Академике: [электронный ресурс].
5. Forceville, C. (2009). Non-verbal and Multimodal Metaphor in a Cognitive Framework. In: Multimodal Metaphor. Berlin: Mouton de Gruyter.